

ТІНЬОВИЙ СЕГМЕНТ ЕКОНОМІКИ КРАЇН ЄС-15 І НАФТА: КОМПАРАТИВНИЙ ВИМІР

У статті розглянуто динаміку розвитку тіньової економіки у двох регіональних асоціаціях – ЄС і НАФТА. На основі статистичних даних проаналізовано загальні тенденції та специфічні аспекти відповідних зрушень.

Ключові слова: тіньова економіка, Європейський Союз, Північноамериканська угода про вільну торгівлю (НАФТА), корупція, «податкова мораль».

Тіньовий сектор – істотна характеристика тієї чи іншої економічної системи. Він становить неабияку проблему навіть для країн із стабільною економікою. У транзитивних державах, до яких належить Україна, це питання заслуговує на особливу увагу, оскільки тут нелегальна економічна активність часом сягає розмірів, що загрожують національній безпеці. Перехідний стан і євроінтеграційна перспектива України спонукають розглянути відповідний досвід інших держав, передусім країн-членів потужних регіональних об'єднань.

З огляду на сказане автор статті досліджує зрушення у сфері тіньової економіки двох інтеграційних асоціацій – Європейського Союзу (ЄС) та Північноамериканської угоди про вільну торгівлю (НАФТА) за період 1994/1995 – 2004 рр. Це десятиріччя вважають доволі репрезентативним у зв'язку з такими обставинами. Передусім воно відповідає економічному циклу Жугляра (7–11 років) і забезпечує необхідний часовий лаг для виявлення соціально-економічних зрушень. Нижня хронологічна межа обраного періоду зумовлена набуттям чинності НАФТА (січень 1994 р.) і Маастрихтського договору (листопад 1993 р.), відколи ЄС почав функціонувати у якісно іншому, сучасному форматі і зазнав четвертого (1995) розширення. Верхній хронологічний бар'єр відокремив період безкризового розвитку ЄС і НАФТА, коли у їхньому складі не відбулося істотних кількісно-якісних змін.

Тіньова економіка притаманна багатьом державам майже на всіх етапах розвитку. Універсальність тіньової економіки та наявність специфічних чинників, що на неї впливають, уможливили успішні спроби її компаративного вивчення [5; 7; 8; 9; 10]. Ключовим у таких дослідженнях є визначення самого поняття «тіньова економіка». Існує багато її дефініцій, що функціонують у межах двох крайніх підходів. Відповідно до першого, надто широкого підходу, тіньовою вважають

будь-яку економічну діяльність, що здійснюється з порушенням законодавства. Другий, надто звужений підхід, пов'язує тіньову економічну складову лише з організованою злочинністю [2, с. 531]. У порівняльних студіях дуже важливо обрати дефініцію, яка має кореспондуватися з індикативною базою визначення тіньової економіки.

Обираючи дослідницький інструментарій, автор враховувала як наявність відповідних статистичних даних, так і специфіку предмета вивчення. До останньої здебільшого зараховують латентність тіньового сегмента і розмаїття наукових підходів та методів його розрахунку (соціологічних, статистичних, монетарних, структурних і спеціальних) [3; 4; 5; 7]. Найавторитетніший експерт у вивченні тіньового сектору – австрійський учений Фрідріх Шнайдер, який накопичив великий статистичний матеріал з цього питання. Дослідник пропонує визначати тіньову економіку як незареєстрований прибуток від виробництва легальних товарів і надання послуг, а також від грошових або бартерних операцій, тобто такий прибуток, про який не було повідомлено державній податковій адміністрації [8, с. 5]. З огляду на це науковець проаналізував три підходи до оцінювання тіньової економіки – прямий, непрямий та модельний. Перші два побудовані лише на одному з кількох індикаторів, хоча охоплюють багато аспектів підпільного сектору. У такому разі звужується комплекс причин виникнення тіньової економіки, через що ці підходи вважають обмеженими і не надто надійними. Ф. Шнайдер надає перевагу модельному підходу, позбавленому названих недоліків. Модельний підхід враховує три основні причини утворення і розвитку прихованого економічного сегмента: надмірне оподаткування, надто велике регулювання та «податкову мораль» (готовність підприємців й інших груп населення перейти у «тінь»). Застосовані індикатори охоплюють мо-

нетарну і трудову сфери, а також виробничий ринок [8, с. 41–42].

На основі зазначених матеріалів, що враховують відсоток у середньодушовому ВВП, автор статті склала порівняльну таблицю, яка відображає масштаби тіньової економіки у країнах ЄС-15 і НАФТА у період, котрий приблизно збігається з досліджуванним. Аналіз цих даних дав змогу зробити деякі висновки щодо динаміки вказаного явища.

Таблиця 1. Розмір тіньової економіки у державах ЄС-15 і НАФТА (% у середньодушовому ВВП)

Країни	Середній показник у 1994–1995 рр.	Середній показник у 2002–2003 рр.	Темпи змін
<i>Країни ЄС</i>			
Австрія	8,6	10,9	26,7 %
Бельгія	21,5	21,0	-2,3 %
Велика Британія	12,5	12,2	-2,5 %
Греція	28,6	28,2	-1,4 %
Данія	17,8	17,3	-2,9 %
Ірландія	15,4	15,3	-0,7 %
Італія	26,0	25,7	-0,1 %
Іспанія	22,4	22,0	-1,8 %
Люксембург	–	–	–
Нідерланди	13,7	12,6	-8,7 %
Німеччина	13,5	16,8	24,4 %
Португалія	22,1	21,9	-0,9 %
Фінляндія	18,2	17,4	-0,3 %
Франція	14,5	14,5	0
Швеція	19,5	18,3	-6,6 %
Середнє значення	18,16	18,15	-0,1 %
<i>Країни НАФТА</i>			
Канада	14,8	15,2	2,7 %
Мексика	30,1 (1999–2000)	33,2	10,3 %
США	8,8	8,4	-4,8 %
Середнє значення	17,9	18,9	5,6 %

Джерело: Ф. Шнайдер, Р. Клінглер. Тіньові економіки у світі: що нам про це відомо? Центр досліджень у сфері економіки, менеджменту та мистецтв (CREMA) [8, с. 14].

Таблиця містить інформацію про всі країни ЄС і НАФТА, крім Люксембургу (за весь період) та Мексики (за 1994–1995 рр.). Що стосується Мексики, то інформацію за 1999–2000 рр. наведено у тому самому джерелі, [8, с. 11], а за 2002–2003 рр. – у дослідженні Ф. Шнайдера «Тіньова економіка у 145 країнах усього світу: що ми насправді про це знаємо?» [9, с. 24].

Середній рівень тіньової економіки у країнах ЄС становить 18,16 % у 1994–1995 рр. та 18,15 % у 2002–2003 рр. Отже, в середньому зниження величини тіньового сектору вкрай незначне: у разі округлення сотих частин до 18,2 % воно взагалі непомітне. Проте варто врахувати, що

різниця між окремими країнами в абсолютних цифрах істотна. Так, показник Греції (28,6 %) більш ніж утричі перевищує показник Австрії (8,6 %). Причому за десять років ситуація майже не змінилася. У країнах НАФТА, на відміну від ЄС, середній рівень тіньового сектору дещо зріс (на 5,6 %) за рахунок Канади (на 2,7 %) й особливо Мексики (на 10,3 %). Проте в цілому країни Північноамериканської угоди продемонстрували аналогічні з ЄС тенденції. В обох асоціаціях спостерігається приблизний збіг як абсолютних показників, так і показників змін. Зіставними є найвищі показники стартового періоду – Греції (28,6 %) і Мексики (30,1 % у 1999–2000 рр.) – так само, як і найнижчі – Австрії (8,6 %) і США (8,8 %). Тенденція до збігу збереглася і через десять років.

Зазначимо, що більшість експертів вказують на тенденцію до збільшення тіньової економіки навіть в економічно розвинутих країнах із стабільною політичною системою. Динаміку змін у країнах ЄС і НАФТА представлено кількома варіантами. У двох державах Євросоюзу тіньова економіка значно зросла. Зокрема, в Австрії тіньовий сегмент розширився на 26,7 %, а в Німеччині – на 24,4 %. Франція показала нульові зрушення. Решта країн продемонстрували позитивну динаміку. Очолили цей список Нідерланди (8,7 %) і Швеція (6,6 %). В інших державах із позитивними змінами показники коливалися від 0,1 % (Італія) до 2,9 % (Данія). У країнах НАФТА також спостерігалися розбіжності. Якщо США поліпшили свої позиції, скоротивши тіньовий сектор на 4,8 %, то в інших країнах відбулося розширення тіньового сегмента. Так, показник Канади погіршився на 2,7 %, а Мексики – аж на 10,3 %.

Характерно, що динаміка змін нечітко кореспондується з абсолютними цифрами, які відображають реальний стан речей у тіньовій економіці. Зокрема, погіршення статистичних даних відбулось як у благополучних країнах обох інтеграційних союзів з показниками, нижчими середнього (Австрії, Німеччині, Канаді), так і в Мексиці, яка мала найвищий серед усіх держав рівень тіньової економіки. Водночас значне поліпшення ситуації спостерігалось і в країнах із вищим за середній рівень тінізації (Нідерланди), й у державах, де тіньовий сектор перевищував середньостатистичне значення. Схожа ситуація склалася і в країнах, в яких зрушення були незначними. Так, Данія, де позитивні зміни становили 2,9 %, у досліджуваній період мала абсолютний показник, нижчий від середнього (17,8–17,3 %), тоді як найменше скорочення тіньового сегмента спостерігалось в Італії (0,1 %), хоча тут абсолютний показник був чи не найгірший (після Греції) – 26,0–25,7 %.

Пояснення такої ситуації варто шукати у кількох площинах. Що стосується абсолютних показників тіньової економіки, то сприятливі або несприятливі для її зростання фактори дослідники в цілому визначили. Як ми згадували, тінізації сприяють надмірне оподаткування, надлишкове регулювання у сфері господарства та поблажливе ставлення платників до прихованих доходів. З огляду на це можна зазначити, що у більшості розглянутих країн ситуація, яка склалася, відповідає вказаному принципу. Справді, у державах із високим рівнем оподаткування і великим соціальним навантаженням (Бельгії, Греції, Італії та Швеції) відсоток тіньового сектору перевищує середньоєвропейське значення. Концепції Ф. Шнайдера відповідає і становище у країнах НАФТА. Низький рівень тіньової економіки у США пов'язаний зі значно меншим податковим тягарем на мешканців країни, гнучкою політикою податкових пільг і жорстким законодавством проти неплатників державних податків. Натомість чималі соціальні витрати Канади, ймовірно, створили передумови для розширення «підпільного сектору» економіки. Складнішою ситуація була у Мексиці, яка характеризувалася істотними соціально-економічними відмінностями від інших країн НАФТА і ЄС. Податкові реформи (друга половина 80-х – початок 90-х рр.), які мексиканський уряд здійснив, щоб наблизитися до відповідних стандартів країн ОЕПС, не перешкодили зростанню тіньової економіки. Можливо, поширенню «другої економіки» у Мексиці сприяли наслідки ліберальних реформ разом з фінансовою кризою 1994 р., які спричинили масове зубожіння населення. Проблема виживання змусила мексиканців шукати будь-яких заробітків, розширивши межі толерантності до нелегального і навіть відкрито кримінального бізнесу, яким традиційно був наркотрафік.

Утім, не всі країни ЄС відповідають схемі Ф. Шнайдера. Так, винятком є Іспанія, де значний тіньовий сегмент існує попри відчутно менший розмір податків. Другим прикладом слугує Австрія, яка характеризується серйозним трансферним навантаженням на державний бюджет, але має найнижчий показник тіньового сегмента в Європі. Отже, одночасно із загальними тенденціями існують певні внутрішні чинники, що впливають на динаміку зрушень. Зокрема, феномен Іспанії пояснюють великим розміром непрямих податків у країні [5, с. 20–21]. Імовірно також, що зависока тінізація економіки в іспанській державі – наслідок надзвичайного (порівняно з іншими країнами ЄС) рівня безробіття, який сягав 23,9 % у 2003 р. і 11 % у 2004 р. [11]. Малий обсяг тіньової економіки в Австрії пояснити проблематично. Попри загально визна-

ну тенденцію до зростання прихованого сектору в Австрії, у науковій літературі немає жодних пояснень щодо його низьких показників.

У Греції спостерігається чітка кореляція між великим обсягом тіньової економіки та високим рівнем корупції. Остання набула у країні вертикального характеру й охоплює всі сфери суспільства. Тому, крім чималого розміру податків і завеликого регулювання економіки, у Греції глибоко вкоренилася «культура корупції», що спотворила «податкову мораль». Потребу платити хабарі майже в усіх сферах життя населення сприймає як додатковий податок, що позбавляє грецьких громадян будь-яких стимулів виконувати свої податкові обов'язки. Отже, відхід до «тіні» – це своєрідне ухиляння від хабарництва для тих підприємців і працівників, які уникають зайвих непродуктивних витрат або не бажають мати справу з корумпованими чиновниками [6, с. 76–78].

Окремого розгляду заслуговує Італія. Зазначимо, що вона характеризується регіональною диференціацією щодо рівня прихованої економіки. Індустріальна Північ традиційно вільніша від тіньової економіки, ніж менш розвинутий Південь, де нелегальний сектор має великі показники. Одночасно з регіональною диференціацією наголошують і на поширенні у країні своєрідної «культури нелегальності». На думку Ф. Шнайдера, тіньова економіка в Італії надто потужна тому, що чимало забороненого тут вважають легальним [10, с. 1100].

Задля цілісності дослідження варто вказати, що, попри загально визнані негативні наслідки нелегального господарського сектору, науковці називають і деякі позитивні його результати. Так, у перехідних суспільствах із нерозвинутим законодавством і несформованою економічною політикою неофіційна складова господарства доповнює офіційний сектор. Тіньова економічна діяльність нейтралізує господарські вади, допомагає населенню поліпшити своє матеріальне становище, а часом навіть вижити в умовах катастрофічного зубожіння. Тіньовий сегмент виконує стабілізуючу роль й у країнах велфери, особливо під час кризових явищ. Слід зауважити, що період, який розглянуто у статті, частково охоплює етап світової фінансової кризи, що сприяло зростанню тіньового сегмента. Існує також думка, що принаймні дві третини коштів, пов'язаних із прихованою економікою, перетікають до легального сектору, переважно через споживання. Це також певною мірою нейтралізує шкідливу дію нелегальної активності. Визнають навіть існування «золотого перетину» – оптимальної пропорції між тіньовою та національною економіками [1, с. 26–27].

Отже, визначення тіньового сектору країн ЄС-15 і НАФТА на основі вірогідних статистичних даних, упорядкованих у межах репрезентативного періоду, показує, що загалом у цих регіональних асоціаціях у сфері тіньової економіки помітний приблизний збіг як абсолютних показників, так і показників змін. Це стосується і середніх значень, й екстремумів (найвищих і найнижчих величин). Попри загальносвітову тенденцію до посилення нелегальної економічної активності, у вказаних країнах становище різне. Так, середнє значення рівня тіньової економіки в країнах ЄС практично не змінилося; водночас у державах НАФТА воно збільшилося лише на один відсоток. Утім, розбіжність усередині країн в обох інтеграцій-

них об'єднаннях була істотною і сягала інколи трикратного значення. Варто зазначити також невідповідність абсолютних цифр зрушень та їхнього процентного відображення. Нарешті, слід вказати на розмаїтість причин зростання тіньового сектору у країнах ЄС і НАФТА. Одночасно з кризовими негараздами та загально-визнаними чинниками – надмірним оподаткуванням, завеликим соціальним навантаженням і суспільною поблажливістю до несплати податків – у деяких країнах діють додаткові фактори. До таких можна зарахувати чималі непрямі податки, високий рівень безробіття, жорсткі ліберальні реформи, надзвичайний рівень корупції та глибоко вкорінену «культуру нелегальності».

Список літератури

1. Голованов Н. М. Теневая экономика и легализация преступных доходов / Н. М. Голованов, В. Е. Перекислов, В. П. Фадеев. – СПб. : Питер, 2003. – 303 с.
2. Основи демократії : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [М. Бессонова, О. Бірюков та ін.]; за заг. ред. А. Колодій. – К. : Ай Бі, 2002. – 684 с.
3. Рябушкин Б. Т. Методы оценки теневого и неформального секторов экономики / Б. Т. Рябушкин, Э. Ю. Чурикова. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 144 с.
4. Турчинов О. В. Тіньова економіка : закономірності, механізм функціонування, методи оцінки / О. В. Турчинов. – К. : [Б. в.], 1996. – 199 с.
5. Dell'Anno R. Shadow Economy in Three Very Different Mediterranean Countries : France, Spain and Greece. A MIMIC Approach / R. Dell'Anno, M. Gomes, A. A. Pardo. – [S. l.]. – April 2004. – Режим доступу: <http://www.unisi.it/criss/download/meeting2004/papers/dellanno.pdf>. – Назва з екрана.
6. Katsios S. The Shadow Economy and Corruption in Greece / S. Katsios // South-Eastern Europe Journal of Economics. – 2006. – No 1 (61–80). – P. 61–80. – Режим доступу: <http://www.asecu.gr/Seeje/issue06/katsios.pdf>. – Назва з екрана.
7. Pedersen S. Shadow Economy in Germany, Great Britain and Scandinavia. A Measurement Based on Questionnaire Surveys / S. Pedersen // Rockwool Foundation Research Unit. – Study No 10. – Copenhagen, 2003. – 177 p. – Режим доступу: http://www.rockwoolfonden.dk/files/RFF-site/Publikationer%20upload/Study%20Papers%20-%20uk%20site/The%20Shadow%20Economy%20in%20Germany.%20Great%20Britain%20and%20Scandinavia.study_10.pdf. – Назва з екрана.
8. Schneider F. Shadow Economies around the World : What Do We Know? / F. Schneider, R. Klinglmaier ; Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA). – Working Papers No 2004-3. – Basel, 2004. – 59 p. – Режим доступу: <http://www.crema-research.ch/papers/2004-03.pdf>. – Назва з екрана.
9. Schneider F. Shadow Economies in 145 Countries All Over the World : What Do We Really Know? / F. Schneider ; Center for Research in Economics, Management and the Arts (CREMA). – Working Papers No 2005-13. – Basel, 2005. – 54 p. – Режим доступу: <http://www.crema-research.ch/papers/2005-13.pdf>. – Назва з екрана.
10. Schneider F. Size and Development of the Shadow Economy in Germany, Austria and OECD-Countries. Some Preliminary Findings / F. Schneider // Revue Economique. – Vol. 6. – No 5. – September 2009. – P. 1079–1116. – Режим доступу: http://www.econ.jku.at/members/Schneider/files/publications/RevueEconomique_ShadowAustriaGermanyOECD.pdf. – Назва з екрана.
11. World Bank, 2008. World Development Indicators / published by the World Bank. – 1 електрон. опт. диск (CD-ROM) ; 12 см. – Систем. вимоги: Pentium 32 MB RAM ; Windows 98/NT 4.0. – Назва з контейнера.

A. Kovaliova

SHADOW ECONOMY IN EU-15 AND NAFTA: A COMPARATIVE DIMENSION

The article examines the dynamics of shadow economy in two regional associations – the EU-15 and NAFTA. General tendencies and specific aspects of the changes are analyzed on the base of available statistical data.

Keywords: shadow economy, the European Union, North American Free Trade Agreement (NAFTA), corruption, “tax moral”.

Матеріал надійшов 10.04.2012